

De graven van Kessel (vervolg)

Bezit en Faillissement

DOOR

H. CLEVIS EN J. A. COLDEWEIJ

Het bezit op de linker Maasoever

In het voorafgaande is de oorsprong van het geslacht der graven van Kessel uitvoerig behandeld. Vervolgens datgene per graaf wat uit de oorkonden bekend is. Hierna moeten twee aspecten nog nader bekeken worden: bezit en faillissement. Over het bezit van de graven van Kessel is veel geschreven. Centrale vraag is altijd geweest "Hoe zag het graafschap Kessel eruit?" Rosenkrantz zegt over het gebied van de graven van Kessel – zonder de verkoopsoorkonde van 1279 gezien te hebben – dat men algemeen aanneemt dat het graafschap Kessel de omvang had van het 16de eeuwse Gelderse ambt Kessel.¹ Het ambt bestond toen uit de volgende 8 rechtsgebieden: Kessel en Helden, Baarlo, Sevenum, Maasbree, Swolgen en Broekhuysenvorst, Wansum en tenslotte Venray. Of uit de 18 dorpen: Kessel, Helden, Baarlo, Blerick, Maasbree, Grubbenvorst, Sevenum, Horst, Lottum, Broekhuysen, Broekhuysenvorst, Ooyen, Swolgen, Meerlo met Tienray, Blitterswijk, Wansum met Oirlo, Geysteren en tenslotte Venray. Hij geeft meteen een aantal redenen aan waarom Venray en Geysteren niet tot het graafschap behoord kunnen hebben.² Het graafschap Kessel zag hij nog als een groot gebied, hoewel hij zijn twijfels gehad zal hebben. Hij denkt dat Blerick, Horst, Grubbenvorst, Meerlo, Wansum en Blitterswijk vanaf een bepaalde tijd niet meer tot het graafschap Kessel behoord hebben.³ Hoewel latere schrijvers langzamerhand een genuanceerder standpunt gingen innemen ten aanzien van de territoriale omvang van het graafschap Kessel, kan het nog voorkomen dat in 1979 Mackes uitgaat van een groot aaneengesloten gebied: "Ihr Stammland, die Grafschaft Kessel, lag westlich der Mase und bestand aus etwa 18 Dörfern. Es grenzte im Norden an das von Horn, im Westen an die Peel und im Osten an Geldern".⁴ Fleuren rekent met deze verouderde opvattingen definitief af. In zijn artikel gaat hij uit van drie verschillende invalshoeken: Wat hebben de graven van Kessel op de linker Maasoever aan rechten en bezittingen gehad? Welke plaatsen, goederen of rechten binnen het latere land van Kessel kunnen de graven van Kessel niet gehad hebben? En welke informatie levert de vroegere geschiedenis van Gelre over de

in 1279 door Reinald van Gelre verworven bezittingen van de graaf van Kessel?⁵ De eerste vraag is in het voorafgaande reeds beantwoord. Uit de verkoopsoorkonde van 29 september 1279 weten we dat het graafschap zich uitstreckte over de rechteroever van de Maas, alwaar de burcht Kessel is gelegen. Hendrik V verkocht het graafschap met de burcht, haar leen- en dienstmannen, wastijnzigen, horigen, de hoge en lage rechtspraak, de visserijen, bebouwde en onbebouwde akkers, weilanden, bossen, inkomsten, rechten en alle allodia (zie Hendrik V). De oorkonde van voor 18 oktober 1219 laat zien dat de graaf van Kessel een curtis te Baarlo en te Hovesdonck met alle toebehoren bezat, een huis te Baarlo en een boomgaard naast de kerk te Kessel. Eveneens had hij op dat moment een curtis te Ooyen (zie Hendrik IV). Uit de bevestigingsoorkonde van Willem uit 1235/36 weten we dat de graaf recht kon doen gelden op een aantal jaarrenten (zie Hendrik IV). De oorkonde die in 1216 gedateerd moet worden en niet in 1236 heeft het over een curtis te Kessel en een aantal niet met name genoemde renten (zie Hendrik IV). Op 1 mei 1271 blijkt dat Hendrik V de beschikking had over de gehele tol in het graafschap Kessel (zie Hendrik V).

Deze summierere gegevens laten volgens Fleuren de conclusie toe dat de domeingooderen van de graven van Kessel zich in ieder geval uitstrekten over Kessel en Baarlo, welke twee plaatsen hij als de kern van de graafschap beschouwt.⁶

De tweede vraag is moeilijker te beantwoorden. Venray en Geysteren vielen volgens Rosenkrantz reeds af. De graaf van Gelre bleek op 16 juni 1224 het patronaatsrecht van de kerk van Venray met de gehele tienden en de bossen en andere toebehoren te kunnen schenken aan de Munsterabdij te Roermond.⁷ Tot in de 14de eeuw werden Kessel en Rode (Venray) apart genoemd. Op 31 oktober 1286 verklaart Jan I van Kuyc, dat noch hij, noch de hertog van Brabant, vijandelijkheden zullen ondernemen in het land van Kessel of de 'eigenheit' Rode.⁸ De term 'eigenheit' duidt ook al op een andere positie. Rosenkrantz gelooft dat Geysteren in 1304 een allodium was van Johan van Straelen, doch Fleuren is van mening dat het veeleer een allodium was van de graaf van Gelre zelf.⁹

Op 1 augustus 1257 draagt Gerard van Oy zijn dorp Oostrum en zijn kasteel Spraland met alle toebehoren (rechtspraak, wateren, weiden, visserijen, bossen, bebouwde en onbebouwde akkers) op aan graaf Otto van Gelre, van wie hij het in leen terug ontvangt.¹⁰

Blitterswijk, de plaats waar de verkoop van het graafschap plaats vond, hoeft niet Kessels bezit geweest te zijn. De verkoop kon ook op Gelders gebied geschieden of op neutraal terrein.

In 1242 blijkt dat de heer van Kuyc leenheer was van goederen in Wanssum en Blitterswijk, die Gerard van Bocholt verkoopt aan het klooster Kamp.¹¹ Uit een oorkonde van 1213 blijkt dat de heren van Mereheim vrij omvangrijke bezittingen hadden te Blerick.¹²

De heren van Meerlo en Broekhuysen worden niet genoemd als leenmannen van de graven van Kessel.¹³ Het kasteel van Grubbenvorst wordt in 1311 door Willem van Millen opgedragen aan de graaf van Gelre.¹⁴ Over de heren van Horst en de gelijknamige heerlijkheid is te weinig bekend om daar uitspraken over te doen.¹⁵

Wat het bezit van de kerken of de daaraan verbonden rechten van patronaat en tiendheffing betreft in de plaatsen die Kessel omgeven, te weten Blerick/Horst, Maasbree en Helden, gelooft Fleuren dat de geslachten van Born, Altena en Horne, dan wel hun voorgangers, de respectievelijke stichters zijn geweest van genoemde kerken. Hij staft deze opvatting met een aantal oorkonden.¹⁶

Ook hier blijkt dat Kessel en Baarlo kennelijk de kern vormden van het graafschap Kessel en dat in plaatsen er omheen andere families hun invloedssfeer hadden.

De vroege Gelderse geschiedenis leert dat er op 27 oktober 1279 sprake is van een tol te Kessel (zie Hendrik V). De rekening van het graafschap van Gelre over 1294-95 verschaft geen informatie in territoriaal opzicht.¹⁷ Ook kunnen we niet stellen dat de plaatsen die volgens de latere rekeningen tot het land van Kessel behoorden, in 1279 het graafschap hebben gevormd.

De conclusie van Fleuren is dat het graafschap Kessel, naast de voogdij over de goederen van het St. Quirinusstift van Neuss te Lottum (waarop hij niet verder ingaat), bestaat uit domeinen die zich uitstrekten over Kessel en Baarlo. Daarnaast had het graafschap een rechtsgebied dat gedeeltelijk dezelfde grenzen had als het latere land van Kessel (niet het 17de eeuwse).¹⁸

“Het was met name de jurisdictie die van het graafschap Kessel een graafschap maakte; mede in haar lag het onderscheid met een gewone heerlijkheid. Daarbij dient men niet uit het oog te verliezen dat het bezit van de rechtspraak zeker niet automatisch het bezit van grondgebied inhield waarover deze zich uitstrekt. Scheiding tussen grondbezit en jurisdictie kwam in de middel-eeuwen vaak voor.”¹⁹

Aan de door Fleuren geschetste omvang van het graafschap Kessel op de linker Maasoever kunnen we alleen

maar toevoegen dat, als we de verkoop van dat graafschap voor 1500 mark vergelijken met de verpanding van de burcht Grevenbroich voor 2000 mark, het totale graafschap minder waard schijnt te zijn dan een kasteel met zijn toebehoren. Kan het bedrag van 1500 mark vertekend zijn omdat de graaf van Gelre een met hoge schulden belast graafschap kocht? Een schuldbekentenis van Hendrik V voor 200 Keulse mark, die Godfried Berck in zijn bezit had, kwam op 27 oktober 1279 te vervallen.²⁰ Er zijn meerdere schuldbekentenissen van Hendrik V, doch die kunnen we alleen maar plaatsen ten opzichte van zijn financiële problemen. Die aan Godfried Berck daarentegen stond in directe relatie tot de verkoop van het graafschap en het kasteelschap.

Het bezit op de rechter Maasoever

Voor het gedeelte van de Kesselse bezittingen dat ten oosten van de Maas ligt, zullen we trachten datgene wat feitelijk bekend is uit onder de verschillende graven behandelde oorkonden te vergelijken met de visies van Rosenkrantz, Mackes en Groten en, niet te vergeten, onze eigen visie. Bij deze vergelijkingen worden alleen maar de jaartallen van de oorkonden genoemd waarop de bezittingen betrekking hebben. Er zal getracht worden de bezittingen thematisch te behandelen.

Vanaf 1081 hebben de graven van Kessel waarschijnlijk het voogdijschap over St. Pantaleon bezeten. Er is echter geen zekerheid of deze voogdij voortdurend in het bezit van de graven van Kessel is geweest. Op grond van dit voogdijschap kunnen zij de tienden te Boenheim (1304) en een leen te Süchteln (1152) bezeten hebben. Een van de leden van het geslacht Kessel is een tijd lang abt geweest van de abdij St. Pantaleon (Herman 1243) wat de greep op de kloosterbezittingen versterkt kan hebben.

Rosenkrantz stelt dat de graven via St. Pantaleon de voogdij over Laach kregen, cijnsen te Kaldenkirchen en laatbanken te Breijel, Boenheim, Bracht en Brügggen.²¹ De voogdij over Laach verwierven ze waarschijnlijk in 1144 en ze verkochten deze in elk geval in 1275.

Mackes merkt op dat onder het beheer van St. Pantaleon de kloostergoederen vallen te Boenheim, Bonn, Bracht, Breijell, Dülken, Kaldenkirchen en Tegelen en dat de graven van Kessel hier ongetwijfeld inkomsten genoten hebben.²² Groten noemt alleen maar “aanzienlijke goederen tussen Maas en Niers” die ze via St. Pantaleon onder hun voogdij hadden.²³

Waarschijnlijk vanaf 1135 hebben de graven van Kessel de voogdij gehad over de St. Vitusabdij te Rakesleiden, het allodium Rakesleiden en 18 morgen land (1170). Ook hebben ze de bede te Gladbach gehad (1275) en de voogdij over 90 morgen land te Keyenberg (1285). In 1281 bevrijdt Hendrik V de hofstede Neukerk (dochterstichting van Gladbach) uit zijn voogdij en wellicht

is de Wennemark bij Pesch (1290) ook Kessels bezit geweest omdat de graven van Gulik hier Kessel in de voogdij zijn opgevolgd (zie Walram).

Mackes gelooft dat de graven van Kessel via de voogdij over Gladbach in het bezit waren van de tienden van geheel Dülken.²⁴ Tussen 1180 en 1183 krijgt de graaf van Kessel een huis te Keulen. Voor 1200 krijgt hij een tweede huis te Keulen en verkoopt het eerste. In 1188 blijkt het geslacht Kessel de wijnberg te Sennheim in zijn bezit gehad te hebben. De verkoopsom daarvan bedroeg 400 Keulse marken.

In 1196 horen we voor het eerst dat de graven van Kessel lenen van Gelre houden. Bij de verkoopsoorkonde van 1279 heeft men het over lenen tussen de Maas en Gladbach. Rosenkrantz stelt op grond van de inkomsten en uitgaven over het jaar 1340 van Gelre dat het gebied gelegen tussen Venlo en Beesel Kessels was en ook dat Neder-Kaldenkirchen, grenzend aan Tegelen, met Breijell, Schaag, Bracht, Brüngen, Boisheim enz. tot het graafschap Kessel behoorden.²⁵ Mackes vermeldt: “Sie verfügten über den Wildbann (Jagdrechtsbezirk mit dem Recht auf Jagd, Fischerei und Vogelfang) in ihrer Grafschaft und über den im dem Gebiet zwischen Schwalm, Maas und Nette”.²⁶ Wat de lenen van Kessel tussen de Maas en Gladbach betreft, baseert Mackes²⁷ zich op het leenactenboek van Gelre van 1326.²⁸ Zo komt hij tot de volgende opsomming: te Tegelen het goed ‘te Steenre’ (het latere huis ‘houtmolen’ waaronder in 1402 de oude heerlijkheid Tegelen viel, de smalle tienden, de kerkgift van Tegelen en Breijell, de grote tienden en 21 ridders en knechten); de ‘Stele’ in de Maas en de hof ‘te Wambeke’ met de molen, de tienden en de renten; te Kaldenkirchen 60 morgen land met een rente in geld en kippen en het goed ‘ter Beke’ (dit zou in de parochie Bracht liggen); te Breijel de hof ‘te Spreckenhove’; te Born ‘dat overste hues te Borne’; te Rheindahlen 40 en een halve morgen land; te Dilrath 40 morgen land en te Dülken ‘dat Bergher guedeken’.

Een deel van deze lenen zijn door Diederik Loef in leen gekregen van de graaf van Gelre: “siine mannen te Tieglen mitten guede te Steenre dat to den mannen hort, de vochdije van Kempen en de Stele in der Masen de leggen tot Overtegele”. Deze bezittingen zouden dus uit de Kesselse erfenis afkomstig kunnen zijn. Ook zouden dit gedeeltelijk de bezittingen kunnen zijn waarover in de verkoopsoorkonde van 1279 wordt geschreven. Er wordt hierboven ook over de voogdij over Kempen gesproken. Uit de oorkonde van 4 februari 1279 blijkt dat de graaf van Kessel inkomsten genoot te Ederen en Kempen (Jüchen, Liedberg, Hochstaden). Rosenkrantz maakt hier cijnsen van;³⁰ Mackes³¹ en Groten³² hebben het over voogdij in Kempen en Neersen.

Verder wordt verondersteld dat via de voogdij over Gladbach de graven van Kessel de voogdij Oedt hadden en wanneer dan de zoon van Diederik Loef, zoals we

hieronder zullen zien, zijn heerschappij over Oedt verstevigt, is het wederom aannemelijk te veronderstellen dat hij die uit de Kesselse erfenis verkregen heeft. Diederik Loef III bezat namelijk in 1313 de burcht en in 1322 ook de heerlijkheid Oedt. Volgens Mackes³³ en Janssen³⁴ stamt Oedt uit het Kesselse bezit en is het een voorbeeld van hoe de voogdijrechten die de graven van Kessel via de voogdij van Gladbach uitoefenden, in de loop der tijden tot eigen nut en erfelijk zijn geworden. Er zijn nog twee redenen die er op wijzen dat Oedt via Kessel naar de Loefs van Kleef is gegaan: bij het huwelijk van Walram met Katharina krijgt Walram de burcht Grevenbroich terug. Het is niet aannemelijk dat hij daarvoor alleen maar met Katharina hoefde te trouwen. Veel aannemelijker is dat hij Diederik Loef en diens gemalin Lysa met goederen uit het Kesselse bezit schadeloos heeft gesteld. Een tweede reden is dat Hendrik V maar liefst 600 mark schuldig was aan Diederik Loef. Dit blijkt uit een oorkonde van 1299 (zie Walram). De schuld zou met bezittingen afgelost kunnen zijn.

Op voogdijrechten terugkomend dient opgemerkt te worden dat deze in de loop der tijden erfelijk zijn geworden. Dit gebeurde het eerst bij de oudere kloosters, die bovendien het grootste grondbezit hadden. Tegen het einde van de 11de eeuw is dit proces voltooid. Het voogdijrecht is dan niet meer een ambt om de kerk zoveel mogelijk te bevoordelen, maar om er zoveel mogelijk eigen profijt van te trekken. Ook kwamen de grote voogdijrechten steeds meer in handen van enkele personen, die dan noodzakelijkerwijs ondervoogden moesten aanstellen. Voogdijrechten konden ook weer verkocht of weggeschonken worden. Aubin vat het hele proces als volgt samen: “Der Vogt begint als Beamter, er wird daneben zugleich Beschützer der eigener Hausmachtbedarf, um seines Amtes walten zu können, und endlich erblicher Beschützer mit fest begründeten Eigenrechten an der Immunität der bevogteten Kirche, beziehungsweise ihrer Grundherrschaft”.³⁵

In de verkoopsoorkonde van 1279 is nergens sprake van recht op jacht en vogelvang binnen het graafschap. Wel van visvangst. Desalniettemin is het zeer aannemelijk dat de graven van Kessel het jachtrecht inderdaad genoten hebben en dit eveneens gehad hebben in het gebied rechts van de Maas.

Concluderend kunnen we over de lenen rechts van de Maas stellen dat het zeer waarschijnlijk is, dat ze in het bezit zijn geweest van de graven van Kessel.

In 1211 komen de graven van Kessel reeds in verband met Neuss voor, maar in 1271 blijkt dat ze de voogdij hadden over Neuss rechts van de Niers. In het archief van Düsseldorf is een aantal oorkonden bewaard gebleven van het St. Quirinusstift te Neuss, waarin de graven van Kessel in de getuigenlijsten voorkomen.³⁶

In 1271 is Hendrik V waarschijnlijk uit financiële noodzaak gedwongen de houtgraafschap over Hochstaden bij

Neuss te verkopen. Rosenkrantz noemt dit het opperhoutvestersambt.³⁷ In 1273 vindt de verpanding van de burcht Grevenbroich plaats. Hieronder vallen de burchtmolen, het akkerland van de burchthof, de tol, het woud bij Elsholz, het akkerland in Barrenstein, het gerecht in Allrath, Barrenstein en Grevenbroich, zijn 'bona mansionaria' in Grevenbroich en een rente te Barrenstein. Rosenkrantz merkt wat dit betreft op dat de graven van Kessel het latere ambt Grevenbroich en delen van Gladbach bezaten,³⁸ waaronder de heerlijkheid Broich met toebehoor.³⁹ Mackes gelooft dat Süchteln, Gladbach, Rheydt en het land aan de Erft onder de burcht Grevenbroich vielen.⁴⁰

Groten vindt dat het Kesselse Broich geenszins was opgebouwd als een homogeen goederencomplex. Het bestond uit allodiaalgoederen en kerklenen. De allodiaalgoederen van de graven van Kessel lagen rechts van de Erft: de hoven Barrenstein en Allrath met hun toebehoren. Hoe ze in het bezit van de Kessels zijn gekomen, is niet bekend. Barrenstein behoorde tot de parochie Oekoven. Allrath bezat, eveneens volgens Groten, een eigen parochiekerk waarvan het patronaatsrecht in handen was van de graven van Kessel. Verschillende nederzettingen vielen in de 13de eeuw onder het patronaatsrecht van de bovengenoemde hoven. De hoven Herkenbosch en ter Heiden vielen onder Barrenstein en Volderode (Krahwinkel) viel waarschijnlijk onder Allrath. "Die alten Römerstraßen, von denen eine von Köln kommend bei Grevenbroich die Erft überschritt, während eine andere von Neuss her Barrenstein und Allrath miteinander verband, hatten die beide Hofgerichte der Zuständigkeit der Gilgaugrafen entzogen, die noch henseits der Erft in Fürth einen Dingstuhl hatten. Auf der strata publica wurde vor dem Grafen von Kessel und seinem Umstand (familia) die Auftragung von Allod vollzogen".⁴¹ Over de burcht Grevenbroich zelf zegt Groten het volgende: "Zwischen den Allöden der Grafen in Barrenstein und Allrath und den Klostergütern in Laach gelegen, bot sie sich als natürlicher Mittelpunkt des kesselschen Besitzkomplexes an".⁴²

In 1288 zien we dat Walram van Kessel 80 morgen land te Allrath vrijgeeft zodat het door Eva en Herbert van Aldenrath als allodium kon worden verkocht voor 33 mark. In 1297 wordt het door Walram gestichte Wilhelmiën klooster toebedeeld met twee hoeven te Barrenstein en in 1303 vindt de verkoop plaats van de hof te Herkenbosch.

De molen van de burcht Grevenbroich die we in de verpanding van 1273 zijn tegengekomen, wordt eveneens aan het door Walram gestichte klooster geschonken en in 1299 ontvangt het nog twee hoeven akkerland te Grevenbroich van Walram.

In 1289 wordt Walram als heer van Hengebach leenman van de hertog van Brabant. Hij draagt hem de burcht Brügggen in leen op met akkers, molen en alles wat daar

bij hoort. Het is allodiaalbezit van het geslacht Kessel. Mackes zegt van de burcht Brügggen: "Sie dürfte nach der historischen Überlieferung und dem Ausgrabungsergebnis kaum vor 1279 entstanden sein".⁴³ Met dit soort uitspraken moeten we uiterst voorzichtig zijn omdat kastelen archeologisch niet zo gemakkelijk dateerbaar zijn, echter evenzeer te gemakkelijk gedateerd worden op grond van historische gegevens. Bijvoorbeeld op grond van de eerste vermelding van het kasteel of geslacht dat er resideert. Het kasteel kan ouder zijn (een houten voorganger gehad hebben) of jonger (bij de eerste vermelding van een geslacht hoeft er nog geen sprake te zijn van een kasteel).

Mackes gaat er verder van uit dat grote gedeelten van het latere ambt Brügggen onder de burcht vielen. In 1543 zijn dit volgens hem Amern, Boenheim, Born, Breyell, Dahlen, Dülken, Unterkaldenkirchen, Oebel, Tegelen en Waldniel.⁴⁴

Brügggen en Dülken worden als een geheel gezien. Zo wordt in het Brabantse leenactenboek in 1312 vermeld dat de graaf van Gulik van de hertog van Brabant Dülken en Brügggen in leen houdt.⁴⁵

In het leenactenboek van Gelre van 1326 zien we dat hij van de graaf van Gelre in leen houdt "de alenge muele, also als de ghelegen es, thuijs te Brueke (Grevenbroich) ende dat vorborght ende de stat".⁴⁶ Op 4 februari 1311 had de graaf van Gelre de graaf van Gulik beleend met het land de 'Mule', waarop de graaf van Gulik zijn burcht Grevenbroich, voorburcht en de stad in leen opdroeg aan de graaf van Gelre.⁴⁷ Brügggen ligt in de Molengouw (Mühle).

De graven van Kessel hebben verder de hof Reisdorf bezeten (1281) en delen van het goed Trechtinghausen (1285). Ook bezaten zij voor een deel de tol te Dobach en Gulpen (1274) en hadden ze rechten op vier wijnbergen en een tuin bij Stegen (Bacharach) en de dorpen Snorbach en Erbscheid, benevens de bossen (1295). Mackes spreekt hier van bezit.⁴⁸

Mackes gelooft dat naast eerdergenoemde voogdijen de graven van Kessel ook nog gedeeltelijk de voogdij uitoefenden over een aantal bezittingen van het St. Viktorstift van Xanten, van het Keulse Dom- en St. Caeciliënstift te Neuss en van de abdij Kamp.⁴⁹

Onder het St. Viktorstift van Xanten vielen een leenplichtige hoeve met vele allodia te Dülken, waaronder ook aangekochte stiftsgoederen als Amern en Waldniel. De graven van Kessel werden hier in hun voogdijrechten opgevolgd door de graven van Gulik.⁵⁰ De abdij Kamp verwierf in 1202 en 1232 goederen in Breijell, Bracht, Kaldenkirchen en Lobberich. Een memoriëstichting van 1216 en het feit dat de graaf van Kessel getuige is geweest in een oorkonde betreffende Lobberich zouden kunnen wijzen op voogdijrechten. Mackes veronderstelt verder dat ze ook de voogdijrechten hadden aan de Niers, in Oedt, Neersen en Kempen.⁵¹

Groten gelooft ook nog dat ze de voogdijrechten hadden over de hof te Neuenhausen van het Keulse St. Caeciliënstift⁵², dat ze zeker de voogdijrechten over Neuwerk hadden en over het Quirinusstift te Neuss.⁵³ “Ortsvogteien anderer Kirchen verdichteten das Netz der Kesselschen Besitzungen in Raum zwischen Maas und Niers”.⁵⁴ Onderzoekers als Föhl en Janssen geloven dat de graven van Kessel de voogdij aan de Niers, in Oedt, Neersen en Kempen gehad hebben.⁵⁵ Groten gelooft ook nog dat ze de voogdij in Gohr, Rosellen en Nettesheim hadden,⁵⁶ maar geeft geen bewijzen. Waar de onderzoekers het niet over hebben, is een eventueel deel van de voogdij over de abdij Siegburg. Dit zou dan onder de graven Gerard en Hendrik II verworven moeten zijn. In 1118 en drie maal in 1136 komen ze als getuige voor bij de verwerving van goederen door deze abdij. Ook zouden ze een deel van het St. Gereonstift in Keulen gehad kunnen hebben. In 1136 komen ze al voor in de getuigenlijst van een oorkonde met betrekking tot de verwerving van goederen en later ook. Maar er is ook nog een ander aanknopingspunt. In 1288 veroorloofde de kastelein van Gulik op Grevenbroich zich onrechtmatige handelingen tegen de pachters van het Keulse St. Gereonstift in Viersen, Oekoven en Gereonsweiler.⁵⁷ De graaf van Gulik zou ook in dit geval rechten van de graaf van Kessel – al dan niet tijdelijk – overgenomen kunnen hebben.

Rosenkrantz vermeldt verder nog dat Schaag en Bracht ook tot het graafschap Kessel behoorden en dat de graven van Kessel de heerlijkheid Kranendonck bezaten en leenheer waren van de heren van Rheijdt bij Gladbach.⁵⁸ Mackes zei al dat Rheijdt onder het rechtsgebied van Grevenbroich viel.⁵⁹ Kranendonck is onwaarschijnlijk. Desondanks ziet Klaversma de echtgenote van Walram van Kessel als Katharina van Kranendonck, een theorie die weerlegd is.⁶⁰

De voornaamste erfgenaam van het Kesselse bezit is de graaf van Gulik. Deze kwam in aanmerking doordat hij familie was. Een broer van Udelhinde uit het geslacht Hengebach (Udelhinde was de vrouw van Hendrik IV) had het graafschap Gulik geërfd.

Concluderend kunnen we stellen dat de graven van Kessel vóór de verkoop van 1279 voor hun bezittingen twee centra hadden: Kessel en Grevenbroich. Na de verkoop van het graafschap werd de centrumfunctie voor het westelijke bezit overgenomen door de burcht Brüggén. Of we voor de oostelijke bezittingen kunnen spreken van een aaneengesloten goederencomplex, is nog maar de vraag. In ieder geval moge wel duidelijk geworden zijn dat de concentratie van bezittingen en rechten hier de indruk geven van een gebied dat hard op weg was naar een territoriaal aaneengesloten vorstendom. Het zwaartepunt van de bezittingen van het graafschap Kessel lag in ieder geval niet op de linker Maasoever, maar om de burcht Grevenbroich. De westelijke bezittingen

op de rechteroever van de Maas werden kennelijk nog zo belangrijk geacht dat na de verkoop van Kessel de bouw van de burcht Brüggén als westelijk bestuurscentrum nodig was.

Faillissement?

Rest ons nog de financiële positie van de graven van Kessel te behandelen. Ten tijde van graaf Willem van Kessel was er nog geen gevaar voor uitsterving in de mannelijke lijn. Graaf Willem had drie zonen: Willem, Walram en Hendrik V. Willem en Walram traden in de geestelijke stand. Hendrik V die voor de erfopvolging moet zorgen, blijkt uit zijn eerste huwelijk twee (?) kinderen te hebben gekregen, die voor 1279 gestorven zijn. In 1279 verkoopt hij zijn graafschap Kessel met de grafelijke titel. Uit zijn bezittingen valt af te leiden dat de economische basis van de graven van Kessel niet in het westen lag maar in het oosten, aan de rechteroever van de Maas. Wat zijn de toekomstverwachtingen van Hendrik V geweest ten tijde van de verkoop in 1279?

Hij heeft kennelijk dringend geld nodig. Hij heeft geen zoon en verkoopt zijn grafelijke titel. Het streven naar een territoriaal aaneengesloten vorstendom moet hij op dat moment opgegeven hebben. Had hij die ambitie wel gehad, dan had hij beter zijn burcht Grevenbroich kunnen verkopen en zo zijn grafelijke titel behouden. Zou hij geen broer gehad hebben, dan zouden bij zijn dood al zijn bezittingen aan de graaf van Gulik zijn gekomen. Gulik had meer voordeel van Grevenbroich dan van een ten oosten van de Maas gelegen graafschap Kessel. Bij de verpanding van de burcht Grevenbroich merken we ook al dat de aartsbisschop van Keulen zich van het voorkeursrecht bij verkoop van de burcht verzekerd had, bang dat die in handen van de graaf van Gulik zou vallen.

Hendrik V is hertrouwd, merken we op 28 juni 1284, met Lysa, dochter van Hendrik van Virneburg. Hij is zeer waarschijnlijk in 1285 overleden en liet zijn bezittingen na aan zijn broer Walram.

Deze maakte volstrekt geen haast om uit de geestelijke stand te treden en liet een belangrijk deel van het beheer van de Kesselse bezittingen over aan de graaf van Gulik. Noch Hendrik V, noch Walram, moeten voorzien hebben dat Lysa, die het vruchtgebruik van Grevenbroich bij testament kreeg toegewezen, zeer snel zou hertrouwen met Diederik Loef van Kleef, die daardoor als leensdrager van Grevenbroich erkend kon worden door de aartsbisschop van Keulen in plaats van Walram van Kessel.

In 1295/96 is Walram eindelijk uit de geestelijke stand getreden. Hij is op dat moment zeer waarschijnlijk de 50 reeds gepasseerd. Als hij een nakomeling had willen verwekken, had hij beter 10 jaar eerder de geestelijke stand kunnen verlaten. In 1289, toen hij zijn burcht Brüggén

met toebehoor aan de hertog van Brabant in leen opdroeg, werd overeengekomen dat zijn wettelijke nakomeling of de door testament aangewezen door de hertog met bovengenoemd goed beleend zou worden.

Wellicht kunnen we dit beter zien als een gebruikelijke formulering dan dat we moeten denken dat hij nog een zoon hoopte te verwekken.

Zijn huwelijk met Katharina, dochter van Diederik Loef van Kleef uit diens eerste huwelijk, bewerkt wel dat hij de burcht Grevenbroich terugkrijgt. Het lijkt ons aannemelijk dat hij Diederik met bepaalde goederen schadeloos heeft gesteld, zoals we reeds eerder hebben kunnen zien.

Het lijkt nu aannemelijk dat de graaf van Kessel in 1279 geen mogelijkheid zag om te komen tot een territoriaal aaneengesloten vorstendom en dat hij daarom zijn graafschap Kessel verkocht met de grafelijke titel. Hoeveel geld hij nodig had en waarom, blijft moeilijk te beantwoorden. In de tweede helft van de 13de eeuw krijgen vele adellijke geslachten te maken met een steeds groter wordende geldontwaarding. De inkomsten van de graaf van Kessel komen vooral uit de agrarische sector en de voogdijrechten. Hier moeten we de structurele problemen zoeken.

In de eerste helft van de jaren 70 blijkt hij al geld nodig te hebben en verpandt hij de burcht Grevenbroich. In 1276 blijkt hij echter de pandsom te kunnen aflossen. Daarbij komt dat Hendrik V een ongelukkige politiek voerde. Hij nam deel aan de oorlog tegen de aartsbisschop van Keulen en verloor. Had hij daarentegen de zijde van de aartsbisschop gekozen, dan had hij tegen zijn verwanten moeten strijden. Had hij zich neutraal gehouden dan zouden zijn gebieden, ondanks die neutraliteit, van het oorlogsgeweld te lijden hebben gehad.

Het oorlogvoeren moet hem in directe geldnood hebben gebracht. Zelfs na de verkoop van het graafschap blijkt hij nog schulden te hebben. Zo is er sprake van een schuldbrief van de nieuwe kastelein Godfried Berck. Diederik Loef blijkt in 1299 een schuldbrief van Hendrik V te hebben van 600 mark en in 1288 moest Herbert van Aldenrath bezittingen verkopen omdat hij in financiële moeilijkheden was gekomen vanwege de borchtocht die hij was aangegaan voor Hendrik V.

Het oorlog voeren (en verliezen) met een smalle inkomstenbasis moet een geweldige financiële aderlating betekend hebben. Maar we kunnen zeer zeker niet spreken van een faillissement.

¹ Rosenkrantz, 1896, p. 20.

² Rosenkrantz, 1896, p. 20.

³ Rosenkrantz, 1897, p. 16.

⁴ Mackes, p. 87.

⁵ Fleuren, pp. 3-4.

⁶ Fleuren, p. 6.

⁷ Sloet, nr. 475.

⁸ Nijhoff, dl. I, pp. 6-7.

Zie ook Wolters, pp. 86-87.

⁹ Rosenkrantz, 1890, p. 34 en 1896, p. 20.

Drissen en Van den Brand, p. 37.

Fleuren, p. 7.

¹⁰ Sloet, nr. 800.

¹¹ Dicks, pp. 141-142.

Op p. 155 wordt nog melding gemaakt van een legaat van 1247 van Frederik, kanunnik te Utrecht, uit het geslacht Kuyc, waarbij deze o.a. zijn goederen te Wanssum, welke hij voor 24 Keulse mark verworven heeft, overdraagt aan de abdijs Kamp.

¹² Sloet, nr. 436.

Rutger van Mereheijm schonk zijn goederen te Blerick aan het klooster Kamp, wat bevestigd werd door Gerard van Wassenberg en zijn vrouw Beatrix, dochter van genoemde Rutger.

Kremer, nr. 108.

In deze oorkonde van 1270 draagt Willem van Broekhuizen zijn allodium, de hof in Blerick, genaamd Reiderode, in leen op aan de graaf van Gulik.

Zie ook Linssen, 1954-1955, p. 164.

Fleuren, pp. 7 en 19-20 noot 23.

¹³ Rosenkrantz, 1897, p. 16.

¹⁴ Rosenkrantz, 1890, p. 65.

Rosenkrantz, 1897, p. 16.

¹⁵ Fleuren, pp. 8-9.

¹⁶ Fleuren, pp. 9-11 en 20-22 noten 33-43.

In 1219 draagt Otto, heer van Born, het patronaatsrecht van de kerken te Blerick en Horst op aan de abdijs van Averbode. Dit geschiedt met toestemming van de graaf van Loon, van wie hij het patronaatsrecht in leen hield. In 1231 blijkt Goswinus van Born de tienden van Blerick en Horst te kunnen verkopen. Verder zijn er over deze zaak nog oorkonden van 1285 en 1288. Zie hiervoor Peeters, pp. 236-246 en 302-310;

Sloet, pp. 458-459, 547 en 1058; Smeets pp. 54 e.v.

Op 9 oktober 1240 blijkt Dirk van Altena een derde deel van de gehele tienden van Maasbree met het patronaatsrecht van de kerk van dat dorp te kunnen schenken aan de monniken van St. Elizabethsdal (te Nunhem). Zie Schutgens, pp. 272-274.

Het patronaatsrecht van Helden wordt in 1230 door Willem, heer van Horne, aan het klooster Averbode geschonken. Zie Verwoerd, pp. 72-73. De tienden blijken ook in het bezit van Horne geweest te zijn.

¹⁷ Meihuizen, p. 47.

¹⁸ Fleuren, p. 16.

¹⁹ Fleuren, p. 15.

²⁰ Slanghen, p. 145, nr. 4.

²¹ Rosenkrantz, 1896, p. 24.

²² Mackes, p. 90.

²³ Groten, p. 61.

²⁴ Mackes, p. 90.

²⁵ Rosenkrantz, 1896, p. 24.

²⁶ Mackes, p. 89.

²⁷ Mackes, pp. 97-98.

²⁸ Van Doorninck, 1898.

²⁹ Van Doorninck, p. 1.

³⁰ Rosenkrantz, 1896, p. 24.

³¹ Mackes, p. 91.

³² Groten, p. 69.

³³ Mackes, p. 101.

³⁴ Janssen, 1968.

³⁵ Aubin, p. 318.

³⁶ Bijv. 1293. HStAD Neuss - St Quirin Urkunde 7.

³⁷ Rosenkrantz, 1896, p. 72.

³⁸ Rosenkrantz, 1896, p. 16.

³⁹ Rosenkrantz, 1896, p. 24.

⁴⁰ Mackes, p. 88.

- ⁴¹ Groten, p. 59.
⁴² Groten, p. 60.
⁴³ Mackes, p. 98.
⁴⁴ Mackes, p. 101.
⁴⁵ Galesloot, p. 65.
⁴⁶ Van Doorninck, p. 8.
⁴⁷ Nijhoff, nr. 123.
⁴⁸ Mackes, p. 87-88.
⁴⁹ Mackes, p. 88.
⁵⁰ Zie bijvoorbeeld:
8-4-1305 Weiler, nr. 377.
4-2-1311 Nijhoff, nr. 123.
1-9-1306 Lacomblet III, nr. 47.
⁵¹ Mackes, p. 91.
⁵² Groten, p. 60.
⁵³ Groten, p. 61.
⁵⁴ Idem.
⁵⁵ Fohl, 1962.
Janssen 1968.
⁵⁶ Groten, p. 69 noot 82 en p. 78 noot 134.
⁵⁷ Mackes, p. 100.
⁵⁸ Rosenkrantz, p. 24.
⁵⁹ Mackes, p. 88.
⁶⁰ Klaversma, o.a. p. 31. Zie: De Graven van Kessel, p. 84, kol. 2, 3de al.

Conclusie

“De ontbinding van de Karolingische graafschappenorganisatie en de verzwakking van het centrale gezag in de lokale sfeer had aan vele lokale machthebbers gelegenheid gegeven hun grondbezit en de aan dat grondbezit verbonden grondheerlijke rechten uit te breiden. Deze rechten vormden belangrijke grondslagen voor de verdere ontwikkeling van hun positie. Zij maakten zich onder meer meester van immunitetsrechten en voogdijrechten over geestelijke stichtingen, abdijen, kloosters en kerken, alsmede bijvoorbeeld tolrechten, geleiderechten en vooral rechtspraak, en versterkten hun invloed door met betrekking tot die rechten een erfelijke positie te verwerven. De verwerving van die erfelijke positie viel veelal samen met de door de ontbinding van het rijksgezag mogelijk geworden samenvoeging van verschillende oude karolingische graafschappen of delen daarvan in een hand”.¹

“In de loop van de 11de eeuw had deze ontwikkeling duidelijker vormen aangenomen en in de 12de eeuw zette zij zich voort. Zij leidde tot de territorialisering van Nederlotharingen. De Nederlotharingse hertogen hadden zich als gezaghebbend vertegenwoordiger van het rijksgezag niet kunnen handhaven. Het gezag ging over op een groot aantal locale en regionale machthebbers, die inmenging van de hertog niet of nauwelijks toelieten. Aldus werd de betrekkelijke politieke eenheid, die de streken tussen Maas en Rijn lange tijd gevormd hadden, verbroken”.²

Zo ontstonden in de 11de en 12de eeuw de burchten van bijvoorbeeld Hochstaden, Molbach, Nörvenich, Heinsberg, Heimbach, Wassenberg, Monschau, Meurs, Geldern, Kleef, Kuijc, Valkenburg, Limburg aan de Vesder, Gennep en Kessel. Veel van deze burchten waren op ko-

ningsgoederen gebouwd en raakten in leen of allodium van de opkomende dynasten die zich naar hun burcht gingen noemen. De aartsbisschoppen van Keulen begonnen in de 11de eeuw eveneens een politiek die er op uit was in het land tussen de Maas en Rijn een wereldlijk territorium te stichten onder het Keulse episcopaat. Door overdracht van allodia, die in leen terug ontvangen werden, nam in het begin van de 12de eeuw, vooral onder Frederik I, het aantal leenmannen en ministerialen van de Keulse kerk toe. Dit betekende natuurlijk een versterking van de militaire macht van de aartsbisschop van Keulen.

Hoe passen de graven van Kessel in deze ontwikkeling, in het streven van locale of regionale machthebbers naar een aaneengesloten territorium?

Aan het eind van de 11de eeuw duikt voor het eerst het geslacht van de graven van Kessel op. Over de periode daarvoor valt niets over dit geslacht te zeggen. De eerste ons bekende graaf, Hendrik I van Kessel, treffen we aan als altaarvoogd van St. Pantaleon en strijdend aan de zijde van de aartsbisschop van Keulen tegen de rooms-koning Hendrik V. We vermoeden dat hij uit het gevolg van de aartsbisschop van Keulen naar voren is gekomen. De meeste voorgedijen konden de graven van Kessel alleen maar gekregen hebben via de aartsbisschop van Keulen. Deze was immers de stichter van vele kloosters in het gebied van de Nederrijn. Hij was tevens in dit gebied een van de machtigste personen. Dat de graven van Kessel trouwe aanhangers waren van de aartsbisschop van Keulen, blijkt niet alleen uit het feit dat Hendrik I aan zijn zijde strijd voerde tegen de rooms-koning. Zo zien we ook dat graaf Hendrik IV van Kessel in 1198 een van de belangrijkste personen was uit het gevolg van de aartsbisschop. Otto IV werd in dat jaar te Aken tot koning van Duitsland gekroond, wat alleen maar kon gebeuren dankzij de fervente steun van de aartsbisschop van Keulen. Een derde punt is dat de graven van Kessel vele malen voorkomen als getuige in oorkonden van de aartsbisschop van Keulen.

Hendrik IV was ongetwijfeld de belangrijkste graaf van Kessel. Hij komt maar liefst vijf maal voor als getuige in koningsoorkonden. Hij was gehuwd met Udelhinde, dochter van Everhard van Hengebach en Jutta van Gulik. De graven van Gulik zullen na het uitsterven van de graven van Kessel het grootste deel van hun bezittingen erven. Hendrik IV wordt ook genoemd als de belangrijkste leenman van de graaf van Gelre. Hendrik V, kleinzoon van Hendrik IV en Udelhinde, begint in financiële moeilijkheden te komen, getuige de uitverkoop van Kesselse bezittingen, waaronder zijn graafschap Kessel met de stamburcht en grafelijke titel.

Voor het eerst treffen we ook een graaf van Kessel aan in het kamp van de tegenstanders van de aartsbisschop van Keulen. Een beslissing die noodlottige gevolgen heeft. Even noodlottig is het feit dat hij geen opvolgers

heeft. Bij de verkoop van zijn graafschap heeft hij nog maar één broer die bovendien nog geestelijke is. We hebben hiervoor reeds gezegd dat Hendrik V waarschijnlijk geen toekomstverwachtingen had met betrekking tot een territoriaal vorstendom. Walram zal deze ook niet gehad hebben, daar hij na de dood van zijn broer nog een tiental jaren in de geestelijke stand blijft in plaats van meteen uit te treden, te huwen en kinderen te verwekken.

Zijn huwelijk moet dan ook alleen maar gezien worden als een gedeelte van de prijs die hij moest betalen om zijn burcht Grevenbroich terug te krijgen en niet om een opvolger in de mannelijke lijn te verwekken.

Het geslacht van de graven van Kessel behoorde in de 12de en eerste helft van de 13de eeuw tot de aanzienlijke geslachten in het gebied tussen Rijn en Maas. In de tweede helft van de 13de eeuw bleek echter dat hun machtspositie langzaam afbrokkelde en in 1279 kwam definitief een einde aan hun streven naar een territoriaal vorstendom. Min of meer gelijktijdig met deze neergang stierf het geslacht uit.

¹ Alberts, 1979, p. 25.

² Alberts, 1979, p. 80.

BIJLAGE

Godfried Berck

In een artikel in de Maasgouw van 1953 geeft Linssen niet alleen een overzicht van de verschillende visies op de persoon Godfried Berck, maar ook een gehele eigen zienswijze.¹ Hij komt tot de stelling dat “Godefridus dictus Bert, miles” die in een oorkonde van de abdis van Thorn voorkomt,² dezelfde is als de door Gelre in 1279 op Kessel aangestelde kastelein,³ maar niet dezelfde als de onder graaf Hendrik V gelijknamige kastelein.

Van Winter stelt in 1962 dat Linssen hiervoor geen afdoend bewijs levert en dat het aannemelijk is dat het een en dezelfde persoon is.⁴ “De oude domeindienstleden verdwenen en de nieuwe ridderschap kwam op. Waar die nieuwe families vandaan kwamen, hebben we niet uitvoerig behandeld, maar dat is uit het voorafgaande wel af te leiden: de landaanwinsten door koop, pandschap of erfenis maakten dat ministerialen van andere heren met de gebiedsoverdracht mee overgingen in Gelderse dienst”.⁵ Waarbij Van Winter stelt dat hoe aanzienlijker de vorige heer was, des te meer zij in staat waren zich in de Gelderse ridderschap te handhaven. Als voorbeeld noemt zij o.a. de burggraaf Godfried Berck met zijn twee zonen die zich naar Kessel gingen noemen.⁶

Hieronder volgt nu een overzicht van het voorkomen van de naam Godfried Berck in de bekende oorkonden met het nodige commentaar.

Op 10 december 1236 (de juiste datum is veeleer 10 november 1216!) in een oorkonde van Hendrik IV van Kessel, waarin deze een altaar in de kerk van Kessel sticht en daarvoor een curtis te Kessel en nog andere goederen schenkt, komt ene dominus Bert, miles in Barlo, voor.⁷

Op 24 augustus 1271 komt Godfried Berck voor in een oorkonde van Hendrik V. Hij verkoopt dan zijn houtgraafschap Hochstaden. “Godefridum dictum Birt, et Nicolaum de Niderhoven, dapiferum nostrum” komen er in voor, beide kasteleins.⁸

Groten gaat hier ook van uit en noemt ze “seine Kastellane auf den burgen Kessel und Broich”.⁹ Hij zegt ook dat Nicolaus zich meestal naar Grevenbroich noemt, maar dat zijn familie tot de Gladbacher ministerialiteit behoort. In 1280 sticht Nicolaus voor zichzelf en zijn ouders een memorie in het St. Vitusklooster. Aan deze oorkonde van Nicolaus hangt zijn zegel met de Kesselse leeuw in het schild.¹⁰

Op 7 maart 1275 verandert Hendrik V voor zijn voogdijlieden in de parochie Gladbach de jaarlijkse bede in een vast bedrag.¹¹ Genoemd worden: “Godefridus Buth, dapifer noster, nicolaus de Bruke, milites, . . .” Nicolaus wordt hier geen dapifer genoemd. Misschien houdt dat verband met het feit dat de burcht Grevenbroich op dat moment verpand is aan de aartsbisschop van Keulen.¹² Nicolaus komt nogmaals voor in een oorkonde van Hendrik V van 15 oktober 1275.¹³

In de overdrachtsoorkonde van 27 september 1279 komen onder de getuigen Gottfried Buck en Nicolaus de Bruke als leen- en dienstmannen van Hendrik V voor.¹⁴

In een oorkonde van 27 oktober 1279 van graaf Reinald van Gelre stelt deze “Godefridum dominum Berck militem nostrum” aan als zijn kastelein op Kessel.¹⁵ In de reversbrief die Godfried uitgeeft, noemt hij zichzelf “castellanus de castro de Kessel”.¹⁶ Hij krijgt deze titel erfelijk, welk recht echter beperkt is tot zijn twee zonen.

In mei 1286 komt Godfried Berck voor onder de 19 ridders bij de huwelijksvoorwaarden tussen Reinald I van Gelre en Margaretha van Vlaanderen.¹⁷ In zijn wapen voert hij twee gekruiste pelgrimsstaven.

Op 23 januari 1286 komen “Godefridus dictus Berth, miles” en “Mathias, filius domini G dicti Bert predicti” voor als “homines et vasalli” van de abdis van Thorn.¹⁸ Hendrik V sterft op 5 september 1285.¹⁹ Op 28 juni 1285 ontslaat hij nog de inwoners van 90 morgen cijnsland uit de voogdij van Gladbach in Keyenberg. Onder de getuigen komen “Nicolaus et Godefridus, nostri castellani” voor.²⁰ Is de Godfried in deze oorkonde Godfried Berck?

De eerste oorkonde (1216) laten we vanwege de datum buiten beschouwing. De Godfried van 29 oktober 1279 was niet onbemiddeld. Een schuldbekentenis van de vo-

rige bezitter van het kasteel Kessel (Hendrik V) aan hem kwam te vervallen. Hij krijgt als kastelein van de graaf van Gelre jaarlijks een vast bedrag van 30 mark. De Godfried die als vazal van de abdis van Thorn voorkomt, is vrijwel zeker de Gelderse kastelein op Kessel. Men is het vrij algemeen eens over de namen van zijn twee zonen die hem opvolgen en zich naar Kessel gaan noemen.²¹

De eerste en de laatste oorkonde buiten beschouwing latend, ziet het beeld van Godfried Berck er als volgt uit. De graaf van Kessel trekt uit de Thornse ministerialiteit een kastelein aan voor zijn kasteel Kessel, net zoals hij uit de Gladbacher ministerialiteit een kastelein aantrekt voor zijn kasteel Grevenbroich. Bij de aankoop van het graafschap Kessel handhaaft de graaf van Gelre de niet onbemiddelde Godfried Berck als zijn kastelein op Kessel.

De laatste oorkonde (28 juni 1285) schept nog wat problemen. Wie wordt hier met Godfried bedoeld? Heeft Hendrik V op zijn nog maar net gebouwde kasteel Brügggen een kastelein die ook Godfried heet?²²

Het beeld dat we nu van Godfried Berck hebben is enigszins bijgesteld. Of deze visie de laatste zal blijken, is nog maar de vraag en in grote mate afhankelijk van het feit of er nog nieuwe oorkonden boven water komen die licht op deze materie kunnen werpen.

¹ Linssen, 1953.

² Habets, p. 59.

³ Slanghen, p. 145 nr. 4.

⁴ Van Winter, p. 150 noot 175.

⁵ Van Winter, p. 165.

⁶ Van Winter, p. 164 noot 248.

⁷ Sloet, nr. 591.

⁸ Lacomblet II, nr. 616.

⁹ Groten, p. 65.

¹⁰ HStAD. Gladbach. Urkunde 31.

¹¹ Lacomblet II, nr. 663.

Brasse I, nr. 114. datering naar Brasse.

¹² Lacomblet II, nr. 632.

¹³ Lacomblet II, nr. 679.

¹⁴ Alg. Rijksarch. Brussel, Hertogelijk Archief. manuscrits divers nr. 3, f. 176.

Clevis, pp. 8-9.

¹⁵ Slanghen, p. 145, nr. 4.

¹⁶ Sloet, nr. 1007.

¹⁷ Corpus Sigillorum Neerlandicorum nr. 718. Kleintjes, p. 23.

¹⁸ Habets, p. 59.

¹⁹ Hilliger, p. 80.

²⁰ Lacomblet II, nr. 806.

²¹ Linssen, 1953.

Rosenkrantz, 1896, p. 92.

²² Mackes, p. 98.

literatuur

ALBERTS, W. J., Geschiedenis van de beide Limburgen. Deel I. Assen 1974. in: Maaslandse Monografieën deel XV.

ALBERTS, W. J., Overzicht van de geschiedenis van de nederrijnse territoria tussen Maas en Rijn. Assen 1979. in: Maaslandse Monografieën deel XXVIII.

AUBIN, H., Die Entstehung der Landeshoheit. Berlin 1920.

BERGH, L. Ph. C. Van den, Oorkondenboek van Holland en Zeeland. Amsterdam-'s-Gravenhage 1866-1873.

BEYER, H., Mittelrheinisches Urkundenbuch. Deel II. Coblenz 1865.

BONDAM, P., Charterboek der hertogen van Gelderland en graaven van Zutphen. Deel I, afd. 1-4. Utrecht 1783-1809.

BRASSE, E., Urkunden und Regesten zur Geschichte der Stadt und Abtei Gladbach. Bd. I, II. M. Gladbach 1914, 1926.

CLEVIS, H. H. C. C., Kasteel Kessel. in: Nederlandse Kastelen, deel XLV. 1980.

COLDEWEIJ, J. A., De heren van Kuyc. 1096-1400. Tilburg 1981.

CORPUS SIGILLORUM NEERLANDICORUM. deel I-IV. 's-Gravenhage 1937-1940.

CRASSIER, L. De., Abbaye de St. Agathe à Hocht.

DICKS, M., Die abtei Camp am Niederrhein. Nachdruck der Ausgabe von 1913. Moers.

DIEST, W. Von., Geschichte der Familie von Diest. Kolberg 1926.

DOORNINCK, P. N. van, Het oudste leenaktenboek van Gelre 1326. Haarlem 1898.

DRIESSEN Th. W. J. en Brand, M. P. J. Van den, Das Geschlecht der Ritter von Straelen. in: Die Vögte von Straelen. Veröffentlichungen des Historischen Vereins für Geldern und Umgegend nr. 72. Kevelaer 1972.

ECKERTZ, G., Das Verbrüderungs- und Tottenbuch der Abtei Gladbach. Aken 1881.

EHLEN, F., Die Praemonstatenser-Abtei Knechtsteden, Geschichte und Urkundenbuch. Keulen 1904.

ENNEN, L., en Eckertz, G., Quellen zur Geschichte der Stadt Köln. Bd. II. Keulen 1869.

ERNST, M. S. P., Histoire de Limbourg. Bd. I-VI. Luik 1847.

FAHNE, A., Geschichte der Kölnischen, Jülichen und Bergischen Geschlechter. Deel I. Keulen en Bonn 1848.

FLEUREN, J. W. A., Bijdrage tot het onderzoek naar de omvang van het graafschap Kessel. In typoscript. Helden-Panningen 1981 (niet gepubliceerd).

FOERSTER, H., Eine unbekannte Urkunde Erzbischof Friedrichs I von Köln (1100-1131). in: Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein 121. 1932.

FÖHL, W., Die Vogtei an der Niers.: in: Heimatbuch des Grenzkreises Kempen-Krefeld. 1962.

FREMERY, J. De, Cartularium der abdy Mariënweerd. 's-Gravenhage 1890.

GALESLOOT, L., Le livre des feudataires de Jean III, duc de Brabant. Brussel 1865.

GOERZ, A., Mittelrheinisches Regesten. Bd. I-IV. Coblenz 1876-1886.

GROTEN, M., Der Übergang der Kesselschen Herrschaft Grevenbroich an die Grafen von Jülich. in: Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein 180. 1978.

GÜNTHER, W., Codex Diplomaticus Rheno-Mosellanus. Bd. I-IV. Coblenz 1822-1826.

HABETS, J., Archieven van het kapittel van Thorn. 's-Gravenhage 1889.

HILLIGER, B., Die Urbare von S. Pantaleon in Köln. Bonn 1902. in: Rheinische Urbare Bd. I.

HOENIGER, R., Kölner Schreinsurkunden des 12. Jahrhunderts. Bd. I-II. Bonn 1884-1894.

JANSSEN, W., Zur Geschichte der Burg Oedt. in: Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein 170. 1968.

JOERRES, P., Urkundenbuch des Stiftes St. Gereon zu Köln. Bonn 1893.

KASTNER, D., Die Territorialpolitik der Grafen von Kleve. Düsseldorf 1972. in: Veröffentlichungen des Historischen Vereins für den Niederrhein 11. 1972.

KLAVERSMA, T., De heren van Cranendonk en Eindhoven ca. 1200-1600. Eindhoven 1969.

KLEINTJES, J., Stukken betreffende het huwelijk van Reinaut, graaf van Gelre, hertog van Limburg en Margaretha zijn gemalin. in: Limburgs Jaarboek 27. 1921.

KNIPPING, R., Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter. Bd. II, III dl. I, III dl. II. Bonn, 1901, 1909, 1913.

Zie ook Oediger, F. W.

KRACHT, H. J., Geschichte der Benediktinerabtei St. Pantaleon in Köln. Siegburg 1975.

KREMER, Ch. J., Akademische Beiträge zur Gölch- und Bergischen Geschichte. Bd. III. Mannheim 1781.

KUPHAL, E., Kopiar des Klosters St. Pantaleon. in: Mitteilungen aus dem Stadarchiv Köln XXXVIII (1926). Keulen 1926.

LACOMBLET, Th. J., Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins. Bd. IV. Düsseldorf 1840-1858.

LENDERS, J., Die verwandschaftlichen Beziehungen zwischen den Grafenhäusern Kessel und Luf von Kleve. in: Archiv für Sippenforschung 20 (1943).

LINSSEN, J., Over de afstamming van de heren van Kessel. in: De Maasgouw 72, 1953.

LINSSEN, J., Een verkenning van de heren van Mereheijm. in: P.S.H.A.L. 1954-55.

LORENZ, W., Gohr, Nievenheim, Straberg. Bd. I Keulen 1973. in: Landschaftsverband Rheinland Inventare Nichtstaatlicher Archive. dl XVI.

MACKES, K. L., Die Grafen von Kessel und die Entstehung des Amtes Brüggel. in: Heimatbuch des Kreises Viersen. 1979.

MEIJSZEN, L. S., De rekening betreffende het graafschap Gelre 1294-95. G'roningen, Djakarta 1953.

M.G.H. MONUMENTA GERMANIAE HISTORICA. Scriptores. Tomus XVII. Ed. Pertz, G. H. Hannover 1861.

NIJHOFF, I. A., Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland. Bd. I-VI. Arnhem, 1830-1875.

OEDIGER, F. W., Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter. Bd. I. Bonn 1961. Zie ook KNIPPING, R.

PREETERS, G., Geschiedkundige beschrijving van het aloude kerspel Bleerick bij Venlo. in: P.S.H.A.L. 1870.

PETERS, W., Die Gründung des Benediktinerklosters St. Mauritius. in: Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins, Heft 54 1983.

PHILIPPI, F., (ed), Siegerner Urkundenbuch. I Abt. bis 1350. Siegen 1887.

QUADFLIEG, E., Millendonk und seine 'Vererbung'. Heft 3. Aachen 1958. (Genealogische Forschungen am Reichs- und Territorialgeschichte. Im Selbstverlag).

ROMEN, K. W. L., Oorkonden en Bescheiden betrekking hebbend op de adellijke Abdij der Cistercienserorde van O.L. Vrouwe Munster te Roermond (1220-1797). in: Limburgs Jaarboek XXII (1926).

ROSENKRANTZ, Ed., Eenige stukken betrekking hebbende op Limburg. Spraland. in: De Maasgouw 1890a.

ROSENKRANTZ, Ed., Bijdrage tot de geschiedenis van Grubbenvorst bij Venloo en Millen bij Nieuwstad. in: De Maasgouw 1890b.

ROSENKRANTZ, Ed., Bijdrage tot de geschiedenis van de graven van Kessel. in: De Maasgouw 18-23 (1896-1901).

ROSSEL, R., Urkundenbuch der Abtei Eberbach im Rheingau.

SCHUTGENS, K., Bijdrage tot de geschiedenis van het klooster St. Elizabethsdal. in: P.S.H.A.L. 1979.

SIVRÉ, J. B., Inventaris van het oud-archief der gemeente Roermond. Deel I-IV. Roermond 1869-1882.

SLANGHEN, E., Bijdragen tot de geschiedenis van het land van Kessel. in: P.S.H.A.L. XVI (1879).

SLOET, L. A. J. W., Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen. 's-Gravenhage 1872-1876.

SMEETS, F. Th. W., De heerlijkheid Born. in: Born, een koninklijk domein met een boeiend verleden. Born 1978.

SPAEN, W. A., Oordeelkundige inleiding tot de historie van Gelderland. Deel I-IV. Utrecht 1801-1805.

TILLE, A., en KRUEDEWIG, J., Übersicht über den Inhalt der kleinere Archive der Rheinprovinz. Bd. I. 1901-1903. in: Beihefte 1 - (5-7) Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein.

VERKOOREN, A., Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse. Deel 2. Bd. I. Brussel 1961.

VERWOERD, C., (ed) Helden als gemeenschap in vroeger eeuwen. Helden-Panningen 1974.

VRIES, W. De., De opkomst van Zutphen. Assen 1960.

WEILER, P., Urkundenbuch des Stiftes Xanten. Bd. I Bonn 1935.

WILMANS, R., Westfälisches Urkundenbuch. Bd. III en Bd. IV. Münster 1859 en 1874.

WINTER, J. M. Van., Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen. Arnhem 1962. in: Gelre, Vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht 32.

WOLTERS, M. J., Recherches sur l'ancien comté de Kessel et sur l'ancienne seigneurie de Geysteren. Gent 1854.

bronnen uit archieven

HStAD Haupt Staats Archiv Düsseldorf
 Abtei Kamp
 Neuss, St. Quirin
 Heinsberg St. Maria
 Grevenbroich Wilhelmiten

StAK Stadt Archiv Köln
 Domstift
 Domstift Kopiar (Sammlung Redinghoven)
 Deutsch Ordenshaus St. Katharina
 St. Gereon
 St. Aposteln

Algemeen Rijksarchief Brussel, Hertogelijk archief
 Rijksarchief in Gelderland
 Rijksarchief in Limburg

afkortingen

REK Regesten Erzbischöfe Köln
 PSHAL Publications de la Société Historique et Archéologique dans le duché de Limbourg
 OHZ Oorkondenboek Holland en Zeeland
 MGH Monumenta Germaniae Historica

Addenda en errata

pag. 71 *

Lees: M. P. J. van den Brand

pag. 77, kol. 1, 3de al.

Lees in plaats van: De "falsaris" heeft met het opvoeren van Hendrik, graaf van Kessel, wel Hendrik IV bedoeld: Met de als "comes de Kessele" opgevoerde getuige moet Hendrik IV bedoeld zijn; opvallend is dat bij alle andere getuigen wel de voornaam gegeven wordt. Zie voor de echtheid/valsheid van deze oorkonde ook Verkerk, C. L., *Het stadsprivilege van Zutphen van 1190/1191* in: Ad Fontes. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. Van de Kieft; Amsterdam 1984

pag. 83, kol. 1, 2de al.

Lees in plaats van Lysa van Kessel: Lysa "van Kessel". Als Elisabeth van Virneburg was zij de tweede vrouw van Hendrik V.

pag. 86, genealogische tabel.

Achter de naam van Hendrik IV, Udelhinde, is verzuimd haar familienaam, Van Hengebach, af te drukken.

pag. 86, genealogische tabel.

De twee, verder onbekende, kinderen van Hendrik V worden genoemd in 1274/1275 en niet in 1244/1245.

pag. 86, genealogische tabel.

Lees Konrad (1189-1203).